

Ο ΞΕΡΙΖΩΜΟΣ ΣΤΑ ΜΑΤΙΑ ΤΩΝ ΠΕΡΙΗΓΗΤΡΙΩΝ: «Η ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ ΤΗΣ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑΣ» (1881-1922) ΚΑΙ «Η ΜΕΓΑΛΗ ΣΦΑΓΗ» ΤΟΥ 1896

Ειρήνη Καμπερίδου, Καθηγήτρια Κοινωνιολογίας
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
ikamper@phed.uoa.gr

Σύντομο βιογραφικό: Η Ειρήνη Καμπερίδου είναι μέλος ΔΕΠ (Καθηγήτρια Κοινωνιολογίας) στο Τμήμα της Κοινωνιολογίας της Σχολής Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (ΕΚΠΑ), και μέλος της Επιτροπής Ισότητας των Φύλων και Καταπολέμησης των Διακρίσεων του ΕΚΠΑ. Υπηρέτησε και στον Τομέα Κοινωνικών και Ανθρωπιστικών Επιστημών της Σχολής Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού (ΣΕΦΑΑ) του ΕΚΠΑ. Η κυρία Καμπερίδου πραγματοποίησε προπτυχιακές (BA) και μεταπτυχιακές (MA) σπουδές στη Βοστώνη και στο Παρίσι: Emmanuel College, Boston College και l'Université Paris-Sorbonne (Paris IV). Μετά τον επαναπατρισμό της στην Ελλάδα γίνεται δεκτή ως υποψήφια διδάκτωρ στο Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας (γνωστικό αντικείμενο: *Ελληνική Κοινωνία και Ελληνισμός της καθ' ημάς Ανατολής*) με επιβλέποντα καθηγητή τον αείμνηστο Νεοκλή Σαρρή. Αναγορεύτηκε Διδάκτορας της Κοινωνιολογίας την 27^η-2-2002, με βαθμό *Άριστα*. Η διατριβή της με βάση τις μαρτυρίες 110 δυτικών περιηγητριών του 17^{ου}, 18^{ου} και 19^{ου} αι., διερευνά την Πολυεθνική Δουλεία της Οσμаниκής κοινωνίας και τη θέση της γυναίκας στο Οθωμανικό Χαρέμι και στο Ισλάμ. Ακολούθως, η ερευνητική αυτή προσπάθεια συνεχίστηκε συμπεριλαμβάνοντας συνολικά τις μαρτυρίες 252 δυτικών περιηγητριών στο σύγγραμμά της με τίτλο «ΕΠΙΤΕΛΟΥΣ ΑΝΑΠΝΕΩ ΕΛΕΥΘΕΡΗ: ΓΥΝΑΙΚΕΙΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ, εκδόσεις Τελέθριον.

Περίληψη: Η εργασία αυτή επικεντρώνεται στις επιτόπιες μαρτυρίες τριών περιηγητριών στη Μικρά Ασία και τον Πόντο στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα: της Αμερικανίδας ιατρού Blanche Norton, της Αγγλίδας συγγραφέως Dorina L. Neave και της Γαλλίδας εθελόντριας σε νοσοκομεία της Σμύρνης Mme L. Jean Antoniadès. Συμπεριλαμβάνονται και σύντομες αναφορές άλλων περιηγητριών και Ελληνίδων, όπως της δημοσιογράφου-συγγραφέως Demetra Vaka (1922). Οι γυναικείες μαρτυρίες περιγράφουν τη «Μεγάλη Σφαγή» των Αρμενίων στην Κωνσταντινούπολη τον Αύγουστο του 1896, τις λεηλασίες στις οικίες των Αρμενίων, οι οποίες είχαν σημαδευτεί με το σχήμα του Σταυρού, και την «τρομοκρατία» που επικρατούσε στην Τουρκία. Συναντάμε για πρώτη φορά στις γυναικείες μαρτυρίες τον όρο *τρομοκρατία* (terrorism), και συγκεκριμένα στο έργο της Neave *Είκοσι-Έξι Χρόνια στο Βόσπορο* (1881-1907). Οι μαρτυρίες αυτές περιγράφουν, μεταξύ άλλων, τις γυναίκες της Κερασούντας που έσωσαν τις οικογένειές τους από τον εκτοπισμό, τα ελληνικά ορφανοτροφεία της Κερασούντας, του Καραχισάρ και του Πουλαντζάκ, τις ενέργειες του δημάρχου της Κερασούντας Οσμάν αγά για «τον αφανισμό όλων των στοιχείων που δεν είναι καθαροί Μουσουλμάνοι» (Norton, 1922), το πανικόβλητο πλήθος στην προκουμιά της Σμύρνης το 1922, «το τέλος ενός πολιτισμού ή τον θάνατο της Σμύρνης» (Antoniades, 1923). Ο ξεριζωμός και οι γενοκτονίες των Αρμενίων και των Ελλήνων της Μικράς Ασίας και του Πόντου, δεν αποτελούσαν στιγμιαία, απροσδόκητη ή αιφνίδια πράξη και πολιτική του 20^{ου} αιώνα (1908-1924), όπως διαφαίνεται και τεκμηριώνεται στις επιτόπιες μαρτυρίες δυτικών περιηγητριών από τον 18^ο αιώνα. Οι διωγμοί, οι σφαγές και η εξόντωση αυτοχθόνων ιστορικών λαών της Μικράς Ασίας και του Πόντου, όπως των Ασσυρίων, των Αρμενίων, των Ελλήνων και άλλων, δεν περιορίστηκαν σε μια εποχή. Το οθωμανικό κράτος και, ιδίως, το μετέπειτα κεμαλικό καθεστώς οδήγησαν στον ξεριζωμό, στην εξολόθρευση και στην τελική εξαφάνιση αυτοχθόνων ιστορικών λαών της Μικράς Ασίας και του Πόντου.

Λέξεις κλειδιά: Γυναικείες μαρτυρίες, πρόσφυγες, Ορφανοτροφεία, Τρομοκρατία, Μαζικές σφαγές-δολοφονίες, *Μικρού μεγέθους* εθνοκάθαρση-γενοκτονία, Γυναικοκτονία

Πρόλογος: Οι γυναίκες της Κερασούντας έσωσαν τις οικογένειές τους από τον εκτοπισμό

«Όσον αφορά στους πρόσφυγες, τι μπορώ να πω γι' αυτούς τους ανθρώπους που δεν έχει ήδη ειπωθεί, και ποιες λέξεις είναι αρκετά δυνατές για να τους ζωγραφίσουν-απεικονίσουν στους Αμερικανούς, οι οποίοι ποτέ δεν έχουν δει πρόσφυγα; Πριν τον πόλεμο η πόλη (Πουλαντζάκ) κατοικούταν από Έλληνες. [...] Αναμφίβολα, όλες οι φρικαλεότητες αυτού του πολέμου δεν είναι χαρακτηριστικά μόνο του Τούρκου. Αποτελούν και αίσχη της ιμπεριαλιστικής Βρετανίας, της ιμπεριαλιστικής Γαλλίας, της ιμπεριαλιστικής Ελλάδας και της αδιάφορης Αμερικής» (Norton, 1922).

Ο αφανισμός όλων των στοιχείων που δεν είναι καθαροί μουσουλμάνοι, πρόσφυγες, βίαιες εκτοπίσεις, δικτατορία, η μάστιγα του τρομερού φόβου, συνεχής τρόμος, φρίκη, μίσος, εξολόθρευση, σφαγές, βάνουσα βασανιστήρια, εξόντωση, περιφρόνηση, λιμοκτονία, η εξολόθρευση των Αρμενίων, και η Φρίκη των Αρμενίων είναι οι φράσεις και οι όροι που χρησιμοποιεί στο άρθρο της η Blanche Norton (1922) – Αμερικανίδα ιατρός του Near East Relief στην Τραπεζούντα, την Κερασούντα, την Κωνσταντινούπολη, το Καραχισάρ και το Πουλαντζάκ—για να περιγράψει την κατάσταση των Ελλήνων και των Αρμενίων του Πόντου και της Μικράς Ασίας. Σε αυτό το σημείο πρέπει να αναφέρουμε, ότι στην Κερασούντα, στο Πουλαντζάκ και στο Καραχισάρ υπήρχαν ορφανοτροφεία των Ελλήνων και των Αρμενίων, όλα κάτω από την αιγίδα του Near East Relief της Τραπεζούντας.

Για την προσφορά της στο Ελληνικό ορφανοτροφείο της Κερασούντας η Norton (1922) έλαβε από τον Βασιλιά της Ελλάδος, Αλέξανδρο, το στρατιωτικό παράσημο *the Order of King George*, που δόθηκε για πρώτη φορά σε γυναίκα. Η Norton (1922) πρόλαβε να φύγει από την Κερασούντα στο παραπέντε: την ίδια μέρα της αναχώρησής της, επειδή θεωρήθηκε ότι συναναστρεφόταν υπερβολικά (too much) με τους Έλληνες και τις Ελληνίδες, τρεις Τούρκοι αστυνομικοί πήγαν στο σπίτι που έμενε και ανέκριναν τους άλλους ένοικους.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η αφήγηση της Norton (1922) για τις Πόντιες γυναίκες της Κερασούντας που έσωσαν τις οικογένειές τους από τον εκτοπισμό, τουλάχιστον προσωρινά, και η πληροφορία της για την Ποντιακή οικογένεια που έκρυβε δυο Αρμένισσες στο υπόγειο του σπιτιού της για τρία χρόνια. Συγκεκριμένα γράφει:

*«Οι Έλληνες κάτοικοι της Κερασούντας, την περίοδο των εκτοπίσεων, αποφασισμένοι να βρουν κάποιο τρόπο να αποφύγουν την καταστροφή, έκαναν μια συμφωνία με τον Τούρκο διοικητή. Δεσμεύτηκαν ότι θα παρέχουν τα απαραίτητα εφόδια στο στρατιωτικό σώμα που βρισκόταν στα γειτονικά όρη. Όμως, όλοι οι ικανοί άνδρες είχαν «στρατολογηθεί» και υπήρχαν μόνο γυναίκες για να πραγματοποιήσουν τη συμφωνία. Εκείνες, χωρίς δισταγμούς, ανέλαβαν αυτήν την κολοσσιαία δουλειά, και για πέντε χρόνια μετέφεραν επάνω στις πλάτες τους, εφόδια στα βουνά. Μόνο οι πιο δυνατές γυναίκες άντεξαν αυτή τη σκληρή δουλειά, διότι πολλές ήταν εκείνες που έσπασαν ή απεβίωσαν, όπως και οι [Πόντιοι] άνδρες που ήταν υποχρεωμένοι να πολεμήσουν. Τότε [οι Πόντιες γυναίκες] έσωσαν τις οικογένειές τους από τους εκτοπισμούς. Αλλά τι γίνεται σήμερα; Μπορεί κανείς να ελπίζει ότι ο Τούρκος θα είναι μαλακός με τον Ελληνισμό της Μικράς Ασίας, όταν βρίσκεται σε αγώνα ζωής και θανάτου με τους Έλληνες της Ευρώπης;», γράφει στο άρθρο της με τίτλο *Ο Κουτσός Δήμαρχος της Κερασούντας* η Blanche Norton (1922: 290), η πρώτη Αμερικανίδα στην Κερασούντα.*

Στην εχθρική πόλη της Κερασούντας, όπως την περιγράφει η Norton (1922), οι Αρμένιοι που είχαν επιβιώσει από τις «μεγάλες σφαγές» κρύβονταν παντού και όποιος τολμούσε να τους βοηθήσει τιμωρείτο με θάνατο, εκτοπισμό ή εξορία. Σχετικά με την πληροφορία για την περιπέτεια των δύο Αρμενισσών - της Κυάννα και της Αμαστούη - με τις οποίες συνεργαζόταν στο ορφανοτροφείο,

παρατηρεί ότι οι δυο γυναίκες χλόμιαζαν με την ανάμνηση της φρίκης και του τρόμου των διωγμών και των εκτοπίσεων που βίωσαν.

Η Κυάνα και η Αμαστούη, καταδιώχτηκαν από τα σπίτια τους στην Τραπεζούντα, χωρίστηκαν από την οικογένειά τους και στη συνέχεια απέδρασαν μεταμφιεσμένες ως Τουρκάλες, δηλαδή κρύφτηκαν κάτω από το γιασμάκι (πέπλο) και το φερετζέ (παλτό-πανωφόρι της μουσουλμάνας). Εκ θαύματος, όπως παρατηρεί συγκλονισμένη από την ιστορία τους η Norton (1922), απέφυγαν τη σύλληψη και έφθασαν στην πόλη της Κερασούντας, όπου μια Ποντιακή οικογένεια έσωσε και τις δύο γυναίκες **κρύβοντάς τες για τρία ολόκληρα χρόνια στο υπόγειο του σπιτιού τους**: «Όλο αυτό το χρονικό διάστημα αντιλήφθηκαν το στενό πλαίσιο της ασφάλειάς τους, που εξαρτάτο από τη σταθερότητα των ξένων, οι οποίοι διακινδύνευαν και τις δικές τους ζωές παρέχοντας καταφύγιο σε Αρμένιους», υπογραμμίζει η Norton (1922: 285).

«Η κυριαρχία της τρομοκρατίας στην Τουρκία σκανδάλιζε και συγκλόνιζε ολόκληρο τον κόσμο», τονίζει η Αγγλίδα περιηγήτρια-συγγραφέας Dorina L. Neave στο έργο της με τίτλο *Είκοσι-Εξι Χρόνια στο Βόσπορο* (1881-1907), το οποίο εκδόθηκε το 1933. Εδώ συναντάμε για πρώτη φορά στα έργα των περιηγητριών τον όρο **τρομοκρατία** (terrorism): «Επικρατούσε ένα τρομερό καθεστώς τρομοκρατίας», γράφει η Αγγλίδα συγγραφέας, μόνιμη κάτοικος στο Κανδύλι, τονίζοντας ότι η κυριαρχία της τρομοκρατίας στην Τουρκία, όχι μόνο σκανδάλιζε και συγκλόνιζε ολόκληρο τον κόσμο αλλά θύμιζε τη χειρότερη τρομοκρατία του Μεσαίωνα.

Το 1922, η Γαλλίδα Mme L. Jean Antoniadès, εθελόντρια σε πέντε νοσοκομεία της Σμύρνης την περίοδο της εισβολής, **περιγράφοντας το πανικόβλητο πλήθος στην προκουμαία**, φανερά συγκλονισμένη υπογραμμίζει: «Και να ζούσα χίλια χρόνια τέτοιες εικόνες δεν θα ξανάβλεπα. Τόσες μάζες (ανθρώπινες) συμπιεσμένες. Αυτούς τους πολίτες που μη μπορώντας να διαφύγουν ξερίζωναν τα μαλλιά τους ουρλιάζοντας απελπισμένα. Δέματα, μπουγαλίκια με ρούχα, όλα τούτα ανακατεμένα φέρδην μίγδην, ένα χάος [...] Σε λίγες ώρες οι Τούρκοι θα φτάσουν στην προκουμαία, ποδοπατώντας, σφαγιάζοντας και λούζοντας στο αίμα αυτούς τους καταδικασμένους Χριστιανούς, συνεχίζοντας την τακτική της εξόντωσης που ξεκίνησαν τόσους αιώνες πριν» (1923: 89, 96).

Η Γαλλίδα εθελόντρια που επιβίβαστηκε στο πλωτό-νοσοκομείο Αμφιτρίτη, ενώ το πανικόβλητο πλήθος εκλιπαρούσε να μπει σε οποιοδήποτε πλεούμενο, γράφει ότι με την πόλη «αγκαλιασμένη από τις φλόγες», ο καπετάνιος αποφάσισε να αναχωρήσει και ξεκίνησε την Αμφιτρίτη, φωνάζοντας ότι έχουν επιβιβαστεί ήδη 900 άτομα ενώ η χωρητικότητα ήταν μόνο για 200!

Μετά την καταστροφή της Σμύρνης το Σεπτέμβριο του 1922, η Αγγλίδα δημοσιογράφος-περιηγήτρια Lady Dorothy Mills από την Άγκυρα γράφει: «Ο Τούρκος έχει αποδειχθεί ότι είναι ένας άνδρας πολέμου», τονίζοντας ότι «έχοντας κερδίσει με πόλεμο μια χώρα, νομίζει ότι εκείνη μπορεί να διοικείται από μόνη της. Στην περίπτωση των Αρμενίων, των Ελλήνων και άλλων εμπορικών λαών που προκάλεσαν τόση μεγάλη ευημερία στην Τουρκία, ο Τούρκος ικανοποιήθηκε να τους πετάξει στη θάλασσα, αντί να τους χρησιμοποιήσει προς όφελός του, για τα χαρίσματά τους ή τις ικανότητές τους στο εμπόριο...» (Mills χ.χ.έ.: 35-36).

1. Εισαγωγή και ιστορικό πλαίσιο

Οι διωγμοί, οι σφαγές, η εξόντωση και η τελική εξαφάνιση αυτοχθόνων ιστορικών λαών της Μικράς Ασίας και του Πόντου δεν περιορίστηκαν σε μια εποχή. Οι «φρικαλεότητες» (Blunt 1878, Melek Hanum 1873), οι απαγχονισμοί, οι μαζικές σφαγές, οι εκτοπίσεις, και η βίαιη εξολόθρευση των Αρμενίων και των Ελλήνων της Μικράς Ασίας και του Πόντου δεν ξεκίνησαν στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Το Οθωμανικό κράτος - η μακρόχρονη οθωμανική καταπίεση και πολιτική που αποσκοπούσε στην αλλοίωση της εθνικής και πολιτισμικής ταυτότητας, στην εθνική εκκαθάριση και στην ενσωμάτωση - και ιδίως το μετέπειτα κεμαλικό καθεστώς οδήγησαν και κατέληξαν στον ξεριζωμό, την εξόντωση και την τελική εξαφάνιση αυτοχθόνων ιστορικών λαών (Καμπερίδου 2014, Καμπερίδου,

2002: Β'806-878, Φωτιάδης 2008). Για παράδειγμα, κατά τη μαρτυρία της συγγραφέως και δημοσιογράφου Demetra Vaka (1922), γνωστή ως η ελληνοαμερικανίδα Demetra Kenneth Brown, «οι σφαγές των Αρμενίων» ξεκίνησαν το 1894. Την περίοδο 1894-1896, οι σφαγές των Αρμενίων υπολογίζονται στις 300,000 ψυχές και τα ορφανά παιδιά των Αρμενίων σε 50.000.

Είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι οι δυτικές περιηγήτριες, από τον 18^ο αιώνα, περιγράφουν τους διωγμούς, τη μη-ανοχή της διαφορετικότητας, την ανελευθερία, τον κοινωνικό-θρησκευτικό ρατσισμό, την κατάσχεση των περιουσιών των μη-μουσουλμάνων (Ελλήνων, Αρμενίων, κ.ά), καθώς και των αποκαλούμενων από τους Οθωμανούς Τούρκους, σύμφωνα με τις περιηγήτριες «κατώτερων Μουσουλμάνων», «ψευδο-μουσουλμάνων», «στιγματισμένων μουσουλμάνων», «αδιάφορους πιστούς», «ονομαστικά» ή «κατ' όνομα» μουσουλμάνους, ή οι Μουσουλμάνοι «κατώτερης κατηγορίας» ή «μικρότερης σημασίας», δηλαδή εκείνοι που προσποιούνταν τον Μωαμεθανισμό, όπως οι Κούρδοι, οι Γιουρούκ, οι Τατάροι, και οι Τσιγγάνοι (Καμπερίδου 2014, Καμπερίδου 2002: Β'). Εντοπίζουν το «μίσος» (Melek Hanum 1873) των Οθωμανών Τούρκων για τους υπόδουλους-υποτελείς υπηκόους και επεξεργάζονται θέματα όπως τις υποχρεωτικές και επιβαλλόμενες δια νόμου «φυλετικο-χρωματικές διακρίσεις» στις οικίες, στις ενδυμασίες και στα υποδήματα των υποτελών μη-μουσουλμάνων, όπως των Ελλήνων, των Αρμενίων και των Εβραίων (Καμπερίδου 2014). Περιγράφουν τις «συνηθισμένες φρικαλεότητες», τη «δυσαρμονία» και τη «μόνιμη αντιπάθεια» (Blunt 1878: 95) μεταξύ των Τούρκων και των Ελλήνων, και ιδιαίτερα το «τρομερό καθεστώς τρομοκρατίας» και την «κυριαρχία της Τρομοκρατίας στην Τουρκία» το 1881-1907.

2. «Η Μεγάλη Σφαγή» στην Κωνσταντινούπολη το 1896

«Η Μεγάλη Σφαγή» των Αρμενίων ξεκίνησε στην Κωνσταντινούπολη το 1896, εξαπλώθηκε σε διάφορες περιοχές, και διήρκεσε δύο μέρες. Αποτελούσε μια *μικρού μεγέθους* εθνοκάθαρση ή γενοκτονία, καθώς και προαναγγελία των γεγονότων που θα ακολουθούσαν. Το 1896, όλοι οι δρόμοι στην Κωνσταντινούπολη, στο Γαλατά, στο Πέραν, στο Σταμπούλ, στο Κανδύλι, στη Θεράπεια και αλλού, ήταν βουτηγμένοι στο αίμα και γεμάτοι νεκρούς. Άνδρες, γυναίκες και παιδιά είχαν δολοφονηθεί κατά χιλιάδες. Ο Σουλτάνος Αμπδούλ Χαμίτ Β' που αποκαλείτο ο «Μέγας Εκτελεστής» και «ο Αμπδούλ ο Καταραμένος», είχε απαγορεύσει οποιοδήποτε τηλεγράφημα να σταλεί από την Τουρκία στο εξωτερικό και οποιαδήποτε δημοσιοποίηση των γεγονότων κατά τη διάρκεια των σφαγών και μετά τη λήξη των σφαγών (Neave 1933).

«Ήταν 26 Αυγούστου 1896, ημέρα, που επειδή ήταν και τα γενέθλιά μου, θα τη θυμάμαι έντονα σε όλη μου τη ζωή. Ένας γνωστός μας Αρμένιος μπήκε πανικόβλητος στο σπίτι μας στο χωριό [Κανδύλι], και χειρονομώντας έντρομος μας ενημέρωσε ότι η **Μεγάλη Σφαγή** ξεκίνησε στην Κωνσταντινούπολη, και όλοι οι Χριστιανοί κινδυνεύουν», γράφει στο έργο της *Είκοσι-έξι Χρόνια στο Βόσπορο (1881-1907)* η Αγγλίδα Dorina L. Neave (1933: 174-175), η οποία κατοικούσε στο Κανδύλι και της οποίας το έργο (οι μαρτυρίες και εντυπώσεις) εκδόθηκε το 1933.

Η Dorina L. Neave περιγράφει με περίσσια λεπτομέρεια, «το προσκήνιο των σφαγών», το «φρικτό ανθρωποκνηγητό», «το λουτρό αίματος», τους εμπρησμούς, και τις λεηλασίες στις οικίες των Αρμενίων, οι οποίες είχαν σηματοδεχτεί με το σχήμα του Σταυρού έτσι ώστε να εντοπιστούν από τον άγριο Τουρκικό όχλο. Συγκλονιστικές είναι οι μαρτυρίες που αφορούν τις προσπάθειες των Αρμενίων να τραπούν σε φυγή, οι περιγραφές για τα ανθρώπινα όντα που κρέμονταν από τα κατάρτια και τα ξάρτια των πλοίων ή πλημμύριζαν τις βάρκες για να διαφύγουν τον κίνδυνο και να βρουν καταφύγιο. Οι Τούρκοι εισχωρούσαν σε υπόγεια ή κελάρια όπου είχαν βρει καταφύγιο κατατρομαγμένες οικογένειες Αρμενίων, και τους έσερναν έξω, έναν-έναν για να τους εξολοθρεύσουν αδίστακτα:

«Όπου έβλεπαν Αρμένιους τους κυνηγούσαν, [τους κυνηγούσαν] μέσα στα σπίτια, επάνω στις στέγες, και τους σκότωναν, [τους σκότωναν] μέσα στις εκκλησίες όπου κρύβονταν για να σωθούν. [...] τα καρότσια γέμιζαν με πτώματα/νεκρούς και με άλλους ετοιμοθάνατους Χριστιανούς, τους οποίους

μετέφεραν με απεριόραπτη βιαιότητα, και τους πέταγαν στη Θάλασσα του Μαρμαρά», γράφει η Neave (1933:174-183).

Σε αυτό το σημείο οφείλουμε να αναφέρουμε ότι σε ολόκληρο το έργο της Neave, από την αρχή ως το τέλος, συναντούμε τους όρους τρομοκρατία (terrorism) και τρόμος (terror), και εκφράσεις, όπως: «η κυριαρχία του τρόμου στην Τουρκία», «κάτω από την ισχυρή του τρομοκρατία», «τέτοιο καθεστώς τρομοκρατίας», «επικρατούσε ένα τρομερό καθεστώς τρομοκρατίας», «μία τρομερή κατάσταση τρομοκρατίας», «ζούσαμε σε μία κατάσταση αδιάκοπης τρομοκρατίας», «υποφέραμε τέτοια νύχτα τρομοκρατίας», «μαζικές δολοφονίες» και «σφαγές».

Πριν από αυτήν την «εφιαλτική εμπειρία» του 1896, όπως την περιγράφει η Dorina L. Neave, οι Αρμένιοι πρόσφυγες, από το εσωτερικό της Μικράς Ασίας, έφταναν στην Κωνσταντινούπολη με συγκλονιστικές μαρτυρίες. Μαθαίνουμε για τη φυλάκιση χιλιάδων Αρμενίων πριν το 1896. Η Αγγλίδα περιηγήτρια-συγγραφέας περιγράφει τις «φρικαλεότητες», τις σφαγές, τους εμπρησμούς, τους διωγμούς και τις λεηλασίες που διαπράττονταν κατά των Χριστιανών γενικότερα. Κανένας δεν πίστευε, όπως υποστηρίζει η Neave, ότι οι σφαγές και οι βιαιοπραγίες που διαδραματιζόνταν κατά των Χριστιανών στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας θα έφταναν και στην Κωνσταντινούπολη το 1896: «Επανειλημμένα πληροφορούμασταν για αυτόν τον κίνδυνο, αλλά ούτε ένας από εμάς πίστευε ότι τέτοιες ταραχές θα μπορούσαν να συμβούν στην Κωνσταντινούπολη, όπου ο Σουλτάνος κυβερνούσε με τόση απολυταρχία (Neave 1933:166-167).

«Μας είχαν προειδοποιήσει ότι θα ερχόταν η ημέρα που όλοι οι Χριστιανοί θα συμπεριλαμβάνονταν σε μία **Γενική Σφαγή**. Τελικά, όταν πραγματικά συνέβη αυτό, μόνο τότε καταλάβαμε τις φρικαλεότητες που βίωναν οι Αρμένιοι, από τις οποίες λίγοι επέζησαν για να διηγηθούν», καταλήγει η Neave (1933:166).

2. «Ο Κουτσός Δήμαρχος της Κερασούντας»: η πρώτη Αμερικανίδα στην Κερασούντα και η «Μάστιγα του Τρομερού Φόβου»

Τον «τρόμο» και τη «δικτατορία» που ασκούσε ο δήμαρχος Οσμάν αγάς στην «εχθρική» πόλη της Κερασούντας, περιγράφει η Blanche Norton (1922), Αμερικανίδα ιατρός από το Weehawken, New Jersey, στο άρθρο της με τίτλο «Ο Κουτσός Δήμαρχος της Κερασούντας», που δημοσιεύτηκε στις 4 Απριλίου του 1822, πέντε μήνες πριν τη Σφαγή της Σμύρνης.

Η Αμερικανίδα ιατρός πήγε στην Κερασούντα για να διερευνήσει τις ιστορίες που κυκλοφορούσαν σχετικά με τις εγκληματικές δραστηριότητες του δήμαρχου Οσμάν αγά, γνωστός ως ο κουτσός δήμαρχος της Κερασούντας. Όπως μας πληροφορεί η Norton (1922: 286), πριν από τον τελευταίο βαλκανικό πόλεμο (1913), ο Οσμάν αγάς ήταν ένας ταπεινός ψαράς. Εκείνη την εποχή επέλεξε να πολεμήσει στο μέτωπο ως εθελοντής και επέστρεψε ως ήρωας, επειδή είχε χάσει το πόδι του. Απολάμβανε, για το ξύλινο πόδι του, μια τιμητική διάκριση. «Ο πρώτος παγκόσμιος πόλεμος του έδωσε την ευκαιρία και το χρόνο να αποκτήσει μεγάλη επιρροή. Ως καπετάνιος των ανταρτών είχε εκτελέσει τόσο αποτελεσματικά τις εντολές για την εξολόθρευση των Αρμενίων, ενδυναμώνοντας με τον τρόπο αυτό για πάντα το κύρος του για εξέχοντα πατριωτισμό. Μετά από τη Φρίκη των Αρμενίων (the Armenian Horror), η εξουσία του έφθασε στο επίπεδο μιας δικτατορίας.»

Επιπρόσθετα, επισημαίνει ότι οι Αρμένιοι που είχαν απομείνει στην Κερασούντα προσφωνούσαν το όνομά του με τρόμο (terror). Οι Έλληνες το ανέφεραν με περιφρονητικό μίσος και οι ξένοι με ένα σεβασμό που έκρυβε φόβο, και δεν υπήρχε καμιά αμφιβολία για την εξουσία του. Ο Ερυθρός Σταυρός της Αθήνας δεν τολμούσε να στείλει γιατρούς και νοσοκόμες σε αυτήν «την εχθρική πόλη» όπου επικρατούσε η «μάστιγα του τρομερού φόβου», ωστόσο έστελνε ιατρικό-φαρμακευτικό εξοπλισμό (Norton 1922: 286).

© Καμπερίδου, Ειρήνη (2023). Ο ξεριζωμός στα μάτια των περιηγητριών: «Η Κυριαρχία της Τρομοκρατίας» (1881-1922) και «η Μεγάλη Σφαγή» του 1896. Βιβλίο Πρακτικών του Συνεδρίου *Ο ρόλος των γυναικών της καθ' ημάς Ανατολής στην διαμόρφωση της σύγχρονης Ελληνικής κοινωνίας* του Συνδέσμου Ελληνίδων Επιστημόνων (ΣΕΕ): 24-25 Σεπτεμβρίου 2022, Αθήνα, σελ. 1-9. Επίσης, βλ. εισήγηση στο **YouTube**: https://www.youtube.com/watch?v=oXuT_9Xx7Z0&t=8306s και πλήρες κείμενο/άρθρο στην Πέργαμο, σελίδες 1-28: <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/object/3223206#contents> ή <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/object/3223206#fields>

Το «καθεστώς του τρόμου» επηρέαζε όλους τους κατοίκους, για παράδειγμα ως «αντικαταστάτες των γενιτσάρων» περιγράφει τους «ληστές» (brigandes) του Οσμάν αγάς που κυκλοφορούσαν στην Κερασούντα και ασκούσαν τρόμο (terror), όχι μόνο στους Αρμένιους εξόριστους και στους Έλληνες κατοίκους, όπως επισημαίνει η Αμερικανίδα ιατρός, αλλά ακόμα και στους Τούρκους. Ο κουτσός δήμαρχος της Κερασούντας Οσμάν αγάς ήταν «ο τρόμος της περιοχής» και στο ορφανοτροφείο των Αρμενίων το όνομά του αναφερόταν πάντα με «φρίκη» και «τρόμο», τονίζει η Norton (1922). Στην Κερασούντα, όλοι οι Έλληνες, οι Τούρκοι, οι Λεβαντίνοι και ακόμα και η ίδια, είχαν «καταβροχθισθεί» (denoued) από τη βάρβαρη προσωπικότητα του δημάρχου ο οποίος ήταν **«σφοδρά εθνικιστής και με μεγάλη ευχαρίστηση, με μια κίνηση του χεριού του, θα βύθιζε στη λήθη όλα τα στοιχεία του έθνους του που δεν ήταν καθαροί μουσουλμάνοι»** (Norton, 1922: 286).

Ο Οσμάν αγάς ασκούσε τρόμο σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής. Είχε απαγορεύσει, για παράδειγμα, την οινοποσία και την ιεροδουλία επειδή ανησυχούσε για το πρόβλημα της υπογεννητικότητας των Τούρκων. Εξαφάνισε αυτές τις ανεπιθύμητες γυναίκες από την Κερασούντα αφού πρώτα ξύρισε τα κεφάλια τους, για να μπορούν να τις αναγνωρίζουν όλοι «οι τίμιοι άνθρωποι», ενώ εκείνες που δεν πρόλαβαν να εγκαταλείψουν την πόλη βρέθηκαν νεκρές στη θάλασσα (Norton, 1922: 287).

Η πολεμική του δημάρχου εναντίον του οίνου και των ιεροδουλών δεν ήταν το μοναδικό μέτρο για την καταπολέμηση της υπογεννητικότητας των Τούρκων. Η Norton επισημαίνει ότι ο δήμαρχος, «έχοντας ανακαλύψει μια δικής του επινόησης ή κάποια μεταφυσική σχέση μεταξύ της υπογεννητικότητας των Τούρκων και των ψηλών τακουινίων των γυναικείων υποδημάτων, καθώς και της κοντής φούστας, που φορούσαν οι πιο τολμηρές Τουρκάλες που μιμούνταν τις Λεβαντίνες της πόλης τους και τις απελευθερωμένες Τουρκάλες της μητρόπολης, δεν βασίστηκε στην αργή, σταδιακή και αβέβαιη διαδικασία της εκπαίδευσης των γυναικών έτσι ώστε οι γυναίκες να καταλάβουν από μόνες τους τα σφάλματά τους. Αντί γι' αυτό, πίεσε αυστηρά τους υποδηματοποιούς και τους ράπτες, επιβάλλοντας κανονισμούς για το ύψος των τακουινίων και για το μήκος των γυναικείων ενδυμάτων» (Norton 1922: 287).

Όσον αφορά στα σχέδια εξόντωσης των Ελλήνων η Norton γράφει: «Αμέσως μετά την αποχώρησή μου από την Κερασούντα, ο υπόλοιπος κόσμος ενημερώθηκε ότι οι Τούρκοι είχαν διωχθεί από την Ευρώπη και ότι είχαν χάσει τη Σμύρνη και άλλες περιοχές της Μικράς Ασίας. Γνωρίζουμε ποια ήταν η Τουρκική απάντηση και πόσο καταστροφικός πόλεμος προκλήθηκε στη Μικρά Ασία από τη Συνθήκη των Σεβρών. Ανάμεσα στους πρώτους αντάρτες ήταν ο Οσμάν Αγάς [ο κουτσός δήμαρχος της Κερασούντας], ο οποίος είχε ήδη δυναμώσει την επιρροή του, και **ήταν έτοιμος να αναλάβει ένα σημαντικό μέρος στην τιμωρία των Ελλήνων στις περιοχές της Μαύρης Θάλασσας για τις πράξεις των Ελλήνων της Ευρώπης**. Η πρώτη του δημόσια πράξη ήταν να συλλάβει τους επιφανείς Έλληνες της Κερασούντας και να κλείσει-σφραγίσει την πόλη, τάσσοντάς την κάτω από την αυστηρότερη μορφή επιτήρησης. Οι Ελληνικές και Βρετανικές αρχές της Κωνσταντινούπολης αναγνώρισαν-παραδέχτηκαν την ανικανότητά τους να χειριστούν τις μεθόδους του δημάρχου, **που συμπεριλαμβάνουν σχέδια εξόντωσης των Ελλήνων**, να κάψει την πόλη και να διαφύγει στα βουνά, εάν οι ξένες δυνάμεις επιχειρούσαν να παρέμβουν. Σήμερα δεν υπάρχουν Έλληνες άνδρες στην περιοχή. Όλοι έχουν στρατολογηθεί στον Τουρκικό στρατό ή έχουν εκτοπιστεί σε μια άγνωστη μοίρα», επισημαίνει η Norton (1922: 328).

3. Το τέλος ενός πολιτισμού ή ο θάνατος της Σμύρνης

Η Γαλλίδα περιηγήτρια-εθελόντρια, Mme L. Jean Antoniadès (M.L.J.A), σύζυγος του Ιωάννη Αντωνιάδη, που βρισκόταν στη Σμύρνη την περίοδο αυτή— στην τρίτη σελίδα του βιβλίου της με τίτλο *La fin d'une civilisation ou la mort de Smyrna/ το τέλος ενός πολιτισμού ή ο θάνατος της Σμύρνης*, και ημερομηνία Απρίλιος 1923) — γράφει ότι οι μαρτυρίες, αφηγήσεις, και παρατηρήσεις της είναι βαθιά ειλικρινείς και δίνουν μόνο εντυπώσεις για γεγονότα που είδε, έζησε και άκουσε το 1922. Η Mme Jean Antoniadès προσέφερε τις υπηρεσίες στα νοσοκομεία της Σμύρνης ως εθελόντρια για τη

φροντίδα των στρατιωτών που τραυματίστηκαν στο μέτωπο. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες της, πολλές οικογένειες έφταναν από τα βόρεια της Μ. Ασίας για να γλυτώσουν από την κτηνωδία των Τούρκων. Εγκατέλειπαν τα χωριά τους, τα σπίτια τους, τις περιουσίες τους, και όπως απεδείχθη από τα γεγονότα που ακολούθησαν, είχαν δίκιο που έφυγαν. Όσον αφορά στην εμπειρία της ως εθελόντρια το 1922 γράφει:

«Την εποχή εκείνη, η Τουρκική επιθετικότητα ήταν θηριώδης και μεγάλος αριθμός τραυματιών, είχαν αρχίσει να φτάνουν από το μέτωπο. Ήταν τόσο μεγάλος ο αριθμός των τραυματισμένων στρατιωτών που δόθηκε εντολή να μετατραπεί το ελληνικό παρθεναγωγείο σε νοσοκομείο αμέσως, και είναι σε αυτό το νοσοκομείο, το πέμπτο κατά σειρά, που πρέπει να έρχομαι τακτικά» (Antoniades, 1923: 47).

Η προκουμαία γέμιζε καθημερινά από έπιπλα, δέματα και ανθρώπους που ήθελαν να φύγουν από τη Σμύρνη και η Mme Antoniades αναρωτιόταν: «Μα γιατί λοιπόν όλοι αυτοί οι άνθρωποι φεύγουν με τα έπιπλα και τα δέματά τους; Τι φοβούνται τριακόσια χιλιόμετρα μακριά από το μέτωπο; Ειλικρινά, δεν καταλάβαινα αυτή την τρέλα, αυτή την άτακτη φυγή!» Ένα βράδυ το μεγάλο πλήθος στην προκουμαία την ανησύχησε. Όποιον συναντούσε της έλεγε: «Πρέπει να φύγετε κυρία» (Antoniades 1923: 67).

Όσον αφορά στους πρόσφυγες, καθώς πλοία/μεγάλα σκάφη δεν ήρθαν να τους πάρουν, στριμώχνονταν κατά τριάντα σε μικρότερα σκάφη/θαλάσσια μέσα. «Να φύγουν, να φύγουν με οποιοδήποτε κόστος, με κάθε τρόπο ήταν η μόνη τους επιθυμία», παρατηρεί η Antoniades (1923: 76), προσθέτοντας ότι η θλίψη επικρατούσε παντού! Βλέποντας ότι δεν μπορούσαν να φύγουν, οι ηλικιωμένοι, οι γυναίκες και τα παιδιά συγκεντρώθηκαν κατά εκατοντάδες στις εκκλησίες.

Όπως επισημαίνει στο έργο της, **σε αυτήν την απεριγράπτη σύγχυση που επικρατούσε τόσες ημέρες, τώρα είχε προστεθεί και η φρίκη της πυρκαγιάς που κατάπιε τα πάντα στο πέρασμά της. Η μακριά προκουμαία της Σμύρνης ήταν ασφυκτικά γεμάτη με ένα πανικόβλητο πλήθος.** Τελικά, δε μπορούσε να μείνει άλλο, έπρεπε να φύγει. Έφτασαν τα αυτοκίνητα στο νοσοκομείο για να παραλάβουν τους βαριά τραυματίες και να τους μεταφέρουν στο πλωτό-νοσοκομείο Αμφιτρίτη (Amphitrite). Όσοι μπορούσαν να περπατήσουν έπρεπε να πάνε στην Πούντα όπου επιβιβάστηκε ο στρατός. Η Γαλλίδα εθελόντρια ένοιωσε ότι η διαδρομή από το νοσοκομείο μέχρι την προκουμαία κράτησε έναν αιώνα: «Επιτέλους φεύγαμε! Μα τι έξοδος από το νοσοκομείο στην προκουμαία! Αυτή η έξοδος/διαδρομή μας φάνηκε ότι διήρκεσε έναν αιώνα», γράφει η Antoniades (1923: 88).

Όταν τελικά έφτασαν στην προκουμαία, αντίκρουσε «μια εικόνα τρόμου και φρίκης!». Συγκλονίζεται από το χάος, το πανικόβλητο πλήθος, τη θλίψη, τα δάκρυα, τα βογγητά των ετοιμοθάνατων, και το θάνατο που υπήρχε γύρω της! «Και να ζούσα χίλια χρόνια τέτοιες εικόνες δεν θα ξανάβλεπα. Τόσες μάζες (ανθρώπινες) συμπιεσμένες. Αυτούς τους πολίτες που, μη μπορώντας να διαφύγουν, ξερίζωναν τα μαλλιά τους ουρλιάζοντας απελπισμένα. Δέματα, μπογαλάκια με ρούχα όλα τούτα ανακατεμένα φύρδη μίγδην, ένα χάος» (1923: 89).

Ενώ οι κάτοικοι της Σμύρνης εκλιπαρούσαν να επιβιβαστούν σε οποιοδήποτε πλεούμενο, όπως ήδη αναφέρθηκε, ο καπετάνιος του πλωτού-νοσοκομείου ξεκίνησε να φύγει, φωνάζοντας ότι έχουν επιβιβαστεί 900 άτομα ενώ η χωρητικότητα ήταν για 200! «Σε λίγες ώρες οι Τούρκοι θα φτάσουν στην προκουμαία, ποδοπατώντας, σφαγιάζοντας και λούζοντας στο αίμα αυτούς τους καταδικασμένους Χριστιανούς, συνεχίζοντας την τακτική της εξόντωσης που ξεκίνησαν τόσους αιώνες πριν» γράφει η Mme Antoniades (1923: 96).

Μαθαίνουμε ότι αρχικά έφτασαν στη Χαλκίδα και μετά από δύο μέρες ξεκίνησαν για Αθήνα γιατί «η Σμύρνη είχε γίνει πλέον Τουρκική». Πέρασαν επτά μήνες από τότε και η Ελλάδα πλημμυρίζεται τώρα από χιλιάδες πρόσφυγες που ζητούν άσυλο, όπως μας πληροφορεί στο βιβλίο της, προσθέτοντας ότι: «Η Σμύρνη εξαφανίστηκε κάτω από τα πυρά και το αιματηρό όργιο των θηρίων [Τούρκων] και το μαρτύριο των χριστιανών της Μικράς Ασίας. Η κοιτίδα του Χριστιανισμού έγινε ο τάφος των πιστών

© Καμπερίδου, Ειρήνη (2023). Ο ξεριζωμός στα μάτια των περιηγητριών: «Η Κυριαρχία της Τρομοκρατίας» (1881-1922) και «η Μεγάλη Σφαγή» του 1896. Βιβλίο Πρακτικών του Συνεδρίου *Ο ρόλος των γυναικών της καθ' ημάς Ανατολής στην διαμόρφωση της σύγχρονης Ελληνικής κοινωνίας* του Συνδέσμου Ελληνίδων Επιστημόνων (ΣΕΕ): 24-25 Σεπτεμβρίου 2022, Αθήνα, σελ. 1-9. Επίσης, βλ. εισήγηση στο **YouTube**: https://www.youtube.com/watch?v=oXuT_9Xx7Z0&t=8306s και πλήρες κείμενο/άρθρο στην Πέργαμο, σελίδες 1-28: <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/object/3223206#contents> ή <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/object/3223206#fields>

όπου κείτονται ακόμη τα λείψανα των δούλων του Θεού, και στον αέρα υπάρχει ακόμα η δυσσομία της σήψης» (Antoniades, 1923: 127-128).

4. Γυναικοκτονία: Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Οι γυναίκες αποτέλεσαν ειδικό κεφάλαιο και ειδικό στόχο αυτής της προσχεδιασμένης και συστηματικά προμελετημένης γενοκτονίας του Ελληνισμού της Μ. Ασίας και του Πόντου, και αναμφισβήτητα το ίδιο ισχύει και για τους Αρμένιους. Το μεγαλύτερο μέρος των θυμάτων των γενοκτονιών ήταν γυναικόπαιδα. Η γυναικοκτονία, δηλαδή η ειδική πολιτική εξόντωσης γυναικών και παιδιών, που σχεδιάστηκε και εφαρμόστηκε από τον τουρκικό στρατό και τους τσέτες, επισημαίνεται έντονα στις αναφορές και στις εκθέσεις ιεραποστόλων, προξένων και πρεσβειών καθώς και στις μαρτυρίες δυτικών περιηγητών και περιηγητριών (Καμπερίδου 2007: 34-37).

Οι βίαιοι εκτοπισμοί και οι πορείες θανάτου των γυναικόπαιδων προς το εσωτερικό της Ανατολίας και του Κουρδιστάν αποτελούσαν μια συστηματική πολιτική εξόντωσης. Συνεπώς, διαπράχθηκε και μια «Γυναικοκτονία» (Χαραλαμπίδης 1999: 91). Λόγου χάρη, αναφέρονται μαζικοί βιασμοί, μαζική διακόρευση νεανίδων ηλικίας από 6 έως 10 ετών, σφαγές εγκύων γυναικών, μικρών παιδιών και βρεφών, μαζικές βίαιες εγκυμοσύνες, αρπαγές γυναικών με επακόλουθο τον βίαιο εξισλαμισμό και εγκλεισμό τους σε χαρέμια, δολοφονίες ανδρών για την αρπαγή των θηλυκών μελών των οικογενειών τους, αρπαγές παιδιών και βρεφών από τις μητέρες τους και μεταφορά τους σε τουρκικές οικογένειες, μεταξύ άλλων. Αναμφίβολα, εντοπίζεται και η βίαιη μεταφορά, ένταξη και ενσωμάτωση μιας εθνικής ομάδας σε μία άλλη εθνική ομάδα.

Οι γυναίκες αντιμετώπιστηκαν, όχι μόνο ως μέλη που ανήκαν σε μια άλλη εθνική ομάδα, αλλά και ως γυναίκες που ανήκαν στη συγκεκριμένη αλλοεθνή ομάδα, δηλαδή στην ελληνική εθνική ομάδα, γεγονός που ισχύει και για την εθνική ομάδα των Αρμενίων. Μέσα από τους βιασμούς, τις αρπαγές, τη φυσική και ψυχική τρομοκρατία δεν επεδίωκαν μόνο να ταπεινώσουν, να εξευτελίσουν, να ντροπιάσουν και να ατιμάσουν ολόκληρη την εθνική ομάδα, ο κυριότερος στόχος ήταν να εμποδίσουν την πολιτισμική και κοινωνική οργάνωση της εθνικής ομάδας. Επομένως, στόχο αποτελούσε η οικογένεια ως θεμέλιο της κοινωνικής οργάνωσης και ως πυρήνας της βιολογικής συνέχειας της εθνικής ομάδας: «Χωρίς οικογένεια και γυναίκα δεν υπάρχει εθνική συνέχεια, δεν υπάρχει Έθνος» (Χαραλαμπίδης, 1999: 92-93).

Εν ολίγοις, το οθωμανικό κράτος και ιδίως το μετέπειτα κεμαλικό καθεστώς οδήγησαν στην εξολόθρευση, στον ξεριζωμό και στην τελική εξαφάνιση αυτοχθόνων ιστορικών λαών της Μικράς Ασίας και του Πόντου (Φωτιάδης 1993).

- ❖ **Βλ. πλήρες κείμενο (preprint) της εικονογραφημένης έρευνας-άρθρου (28 σελίδες) στην "Πέργαμο", την Ενιαία Πλατφόρμα Ιδρυματικού Αποθετηρίου / Ψηφιακής Βιβλιοθήκης και Κέντρο Πληροφόρησης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (ΕΚΠΑ):** <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/object/3223206>
- ❖ <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/object/3223206#contents>

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θερμές ευχαριστίες στην Πρόεδρο του Συνδέσμου Ελληνίδων Επιστημόνων (ΣΕΕ) Δρ. Εύη Μπάτρα, για την πρόσκληση συμμετοχής στο συνέδριο. Ιδιαίτερες ευχαριστίες εκφράζουμε στον Πρύτανη του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Καθηγητή Θάνο Δημόπουλο για τη δημοσιοποίηση του συνεδρίου του ΣΕΕ στην πανεπιστημιακή κοινότητα και ειδικά την προβολή στο HUB του ΕΚΠΑ

- <https://hub.uoa.gr/online-conference-for-the-role-of-women-in-formation-of-the-modern-greek-state/>
- <https://hub.uoa.gr/woman-role-conference/>

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Antoniadou, L.J. (1923). LA FIN D'UNE CIVILISATION OU LA MORT DE SMYRNE. Appendice du *Journal du Foyer Social*. Athens: Gennadeios Library collection HG722v.2.
2. Blunt, Fanny Janet (1878). *The People of Turkey: 20 years Residence among Bulgarians, Greeks, Albanians, Turks and Armenians" By a Consul's Daughter and Wife, vol I*. London: John Murray, Albemarle Street..
3. Καμπερίδου, Ε (2014). *Επιτέλους αναπνέω ελεύθερη! Γυναικείες Μαρτυρίες - Γυναίκες θαμμένες ζωντανές στον θεσμό της διαφθοράς και της ίντριγκας*. Αθήνα: ΤΕΛΕΘΡΙΟΝ, Εκδοτικός Όμιλος ΙΩΝ.
4. Καμπερίδου, Ειρήνη (2007). Απόψεις Ξένων Περιηγητριών για την Περίοδο της Τουρκοκρατίας: «Δυστυχώς οι πόλεις είναι γεμάτες Έλληνες (1853), «Με κλίση για Αντίσταση και Εξέγερση» (1881). *Φιλοσοφία και Παιδεία*, ΕΚΔΕΦ, τεύχος 41, σελ. 34-37. <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/object/3197583>
5. Καμπερίδου Ειρήνη (2002). *Η Πολυεθνική Δουλεία του Οθωμανικού Χαρεμιού*. Τόμος Α': *Η Θέση της Γυναίκας στο Οθωμανικό Χαρέμι, κατά την Επιτόπια Παρατήρηση Ξένων Περιηγητριών του 17^{ου}, 18^{ου} και του 19^{ου} αιώνα*. Τόμος Β': *Η θέση της Γυναίκας στο Ισλάμ*. Διδακτορική διατριβή. Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας <http://phdtheses.ekt.gr/eadd/handle/10442/10268>
6. Melek Hanum (1873). *Six Years in Europe: Sequel to Thirty Years in the Harem. The Autobiographical Notes of Melek-Hanum, wife of H.H. Kibrizli-Mehemet-Pasha*. London: Chapman and Hall, Picadilly.
7. Mills, Lady Dorothy (χ.χ.έ) *Beyond the Bosphorus*. London: Duckworth & Co. 3 Henrietta Street.
8. Neave, Dorina L. (1933). *Twenty-Six Years on the Bosphorus (1881-1907)*. London: Grayson & Grayson Ltd.
9. Norton, Blanche (1922). The Lame Mayor of Kerasund. *ASIA*, Volume XXII, Number 4, April, 1922: 285-290, 328.
10. Vaka, Demetra (1922). Conversation with a Kemalist. *Asia, the American Magazine on the Orient*, March 1922: 201-205, 232-235.
11. Φωτιάδης, Κώστας (1993). *Οι Εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας και οι Κρυπτοχριστιανοί του Πόντου*. Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη.
12. Φωτιάδης, Κώστας (2008). *Η Μικρασιατική Καταστροφή*. Αθήνα: Εκδόσεις ΚΑΛΟΚΑΘΗΣ Ε.Ε.
13. Χαραλαμπίδης, Μιχάλης (1999). *Το Ποντιακό Ζήτημα Σήμερα*. Αθήνα: Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών. Εκδόσεις Γόρδιος.

Πλήρες κείμενο/άρθρο διαθέσιμο στην ΠΕΡΓΑΜΟ του ΕΚΠΑ:
<https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/object/3223206#contents> (pdf)

<https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/object/3223206#fields>